

УДК 821.111:7.046.1

I. А. Ревааспірант кафедри світової літератури
факультету філології та журналістики

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

МІФОПОЕТИКА ТА ТИПИ ІРОНІЇ В ПОЕМІ «ПРОМЕТЕЙ» ДЖ. Г. БАЙРОНА

У статті проаналізовано міфопоетичний складник поеми «Прометей» Дж.Г. Байрона. Досліджено закономірності іронічної модальності та іронічних маркерів у цьому творі англійського романтика. Особливу увагу приділено категорії антономазії. Запропоновано класифікацію різних типів іронії в поемі.

Ключові слова: міфоцентризм, антономазія, міфологема, власне іронія, дотепна іронія, змішана іронія, ситуативна іронія, асоціативна іронія.

Постановка проблеми. Англійський романтик Дж.Г. Байрон – відома, шанована та надзвичайно освічена людина свого часу. Поет мав широку ерудицію, добре знався на філософії, релігії, поглиблено вивчав літературу Стародавньої Греції та Риму, яку читав в оригіналі. Серед багатьох античних і середньовічних авторів Дж.Г. Байрон чітко обирає тих, чиї ідеали йому були найбільш близькі. Поеми «Іліада» й «Одісея» Гомера, трагедії Софокла, Евріпіда, Есхіла закарбувались у пам'яті поета ще зі студентських років.

У творчій спадщині Дж.Г. Байрона особливого значення набув міфопростір Есхіла. Глибока психологізація грецьких героїв, міфопоетика легенд відіграли вагомий роль у створенні поеми «Прометей». Неодноразово Дж.Г. Байрон наводив Есхіла як приклад англійським літераторам Р. Сауті, С. Колріджу та В. Вордсворту.

В Англії національно-визвольний рух спричинив появу в літературі нових тем, конфліктів, проблематики. Вічність, занурення в хаос, фізичні тіла без духовності, світогляду, мрій, минулого й майбутнього, позбавлення основних потреб людини у свободі самореалізації стали найболючішими питаннями для Дж.Г. Байрона. Саме такі мотиви автор увиразнює в поемі «Прометей», актуальними вони є й нині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку літературознавства з'явилося чимало праць, у яких досліджується концепція іронії та національної міфології. Зокрема, варто згадати здобутки О. Калити [9], І. Дубашинського [5], З. Гражданської [7], Н. Д'яконової [6], Т. Богуславської [2], О. Галича

[4], М. Моклиці [12], Н. Ференц [13], В. Бабенка [1] та інших учених.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що пропри чималу кількість наукових праць, присвячених різним аспектам міфології в англійській літературі періоду романтизму, специфіку іронічності античних образів у творчості Дж.Г. Байрона розкрито не повністю, тому вона потребує подальшого аналізу.

Мета статті полягає в дослідженні засобів вираження іронії, які слугують для відбиття міфотворчого світогляду в поемі «Прометей» Дж.Г. Байрона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міфологія – це різновид конкретно-життєвого мислення стародавніх греків у певний період свого розвитку. В. Бабенко в праці «Логіка культури» (2012 р.) зазначає: «Міф відтворює не Світ, а суще у Світі. Він не пояснює, а показує. Оповідляє, свідчить або мовчить. Проте найістотнішим набуток міфу є те, що він виступає як передумова вербалізації нашого мислення, котра здійснюється через створення паралельної до візуальної також символічно-знакової структури буття інформації в нашій свідомості. Тут «свята святих» міфогенезу – зародження міфології; це вже не просто міф, а розгорнута в часі й просторі динаміка його буття, здійснена в слові через слово» [1, с. 105]. Природа ставала міфологічною та магічною, наповнювалася живими істотами, які за своєю силою й могутністю значно переважали людину, а тому мали впливати на її життя та на довколишній світ [11, с. 6].

З розвитком давньогрецького суспільства розвиваються також міфологічні образи як еле-

менти основних періодів загального розвитку грецької міфології. Створюючи пантеон богів, стародавні греки ще раз продемонстрували унікальність свого менталітету – здатність до суспільного розвитку, надзвичайну спостережливість, асоціативність мислення, аналітичний розум і філософську споглядальність [11, с. 8]. Для античного міфу визначальним вважається фаталізм, що панує над людським життям, натомість християнський міф давав кожному право на вибір істинного шляху до Бога, до своєї духовної сутності, звільняючи особистість від влади колективу.

Це започаткувало нову тенденцію в міфології, де ознаки міфу набували індивідуального вираження, найповніше відображеного в художній літературі, починаючи з постатей ренесансних титанів, які виборювали власний життєвий простір за рахунок інших. Якщо представники Просвітництва («Прометей», «Ганімед» Й. Гете, «Магомет» Вольтера) використовували міфологію для розв'язання своїх філософських завдань, то роман-

«The fate thou didst so well foresee,
But would not to appease, him tell;
And in thy Silence was his Sentence,
And in his Soul a vain repentance» [14, с. 50].

Французький філософ і теоретик І. Тен писав про стародавніх греків: «Це змогли, що полюбляли блукати по вершинах, пробігати, наче Гомер, велетенськими кроками якусь нову грандіозну галузь, одним поглядом раптом охоплювати весь світ. Філософська уява орудувала в них ідеями та гіпотезами так само, як міфологічна уява – легендами й богами» [11, с. 8]. Розкріпачення мислення та творчості стародавніх греків, пов'язане з появою олімпійських богів, створило нові умови для розумової праці, що й стала основою майбутньої еллінської цивілізації. Олімпійських богів греки наділяли не лише фізичною зовнішністю людей, а й

«Titan! To whose immortal eyes
The sufferings of mortality,
Seen in their sad reality,
Were not as things that gods despise;
What was thy pity's recompence?» [14, с. 49].

тики вдавалися до власного міфотворення (поема «Єдиний» Ф. Гельдерліна, «Еліксир диявола» Е.-Т. Гофмана), а богоборчі мотиви письменників попереднього покоління заступив демонізм (Дж.Г. Байрон, П. Шеллі, М. Лермонтов) [10, с. 54].

Англійський поет Дж.Г. Байрон по-особливому звертається до античної спадщини. Він звертає увагу на вплив міфологічного світогляду, який проявляється в особливостях античних мислителів – нездоланному бажанні зрозуміти власну сутність, своє призначення, мету свого існування, а особливо гармонійність світової системи, у якій кожний предмет або явище перебувають у тісному зв'язку між собою та у взаєминах із людиною. Наприклад, у ліро-епічному творі «Прометей» Дж.Г. Байрон використовує із цією метою художні деталі. За допомогою використання поетичних метафор, несподіваних порівнянь і яскравих символів митець відтворює імпульсивність та наполегливість головного героя. Наприклад:

«Хоч погляд твій сказав немало:
В нім вирок прозвучав, як грім,
І каяттям палив гірким,
Гнітив страхом, аж у правиці» (переклад Д. Паламарчука) [3, с. 443].

їхніми почуттями – позивними та негативними [11, с. 8].

Дж.Г. Байрон у поемі «Прометей» використовує антономазію. Цей троп відомий ще з античності, це різновид метонімії, побудований на вживанні власного імені замість загального. Сутність антономазії полягає в тому, що це власне ім'я, найчастіше ім'я особи, яка вирізняється певною характерною ознакою або сталою належністю до певного явища. Багато міфологізмів, літературних персонажів, історичних діячів стали традиційними [4, с. 220]. У Дж.Г. Байрона Прометей – титан, який символізує міць. В описі очей головного героя відчувається потужна сила, мудрість і витримка:

«Титане! Ув очах твоїх
Відбилось горе і тривоги
Земних житців, що гнівні боги
Погордно зневажали їх.
А що дістав за те, Титане?» (переклад Д. Паламарчука) [3, с. 442].

Свого часу Есхіл у трилогії «Прометей закутий» головного героя зробив ідейним борцем проти деспотії. Історичною основою трагедії є показ еволюції людського суспільства, яке від первісної общини, тобто від звіриного стану, приходять до цивілізаційних начал, що означає боротьбу проти будь-якого насильства та захист пригнобленої людини [11, с. 25]. Прометей – борець, моральний переможець, хоча він фізично страждає, його дух не зламати, адже він глибоко переконаний у своїй правоті та наділений залізною волею. Попри переконання греків, що доля людини вже визначена наперед, це не означало, що людина мусить схилитися перед долею, стати безсилою, безвольною й нікчемною. Вона має йти до свободи, прагнути до великих подвигів, до героїзму. Саме в цьому проповідуваному греками постулаті краса й привабливість їхньої античної культури [11, с. 25].

Сюжетні лінії творів «Прометей» Дж.Г. Байрона та «Прометей закутий» Есхіла тісно взаємопов'язані. Взавши за основу грецьку міфологію, англійський романтик у своїй поемі демонструє певну суб'єктивізацію, тобто завуальовано подає іронічне переосмислення античного сюжету. Літературознавець О. Калита зазначає, що особливістю іронічного розуміння є наявність двох змістових планів – буквального та прихованого, що можна побачити в деяких рядках твору Дж.Г. Байрона.

Як відомо, іронічна модальність має різні засоби вираження. Наприклад, Д. Мюкке вважає, що важливими метакомунікативними маркерами іронії є паралінгвістичні й фонологічні сигнали. Іронічними, на думку дослідника, можуть бути жести, вираз обличчя, погляди, поклони, аплодисменти, посмішка. Серед фонологічних маркерів учений називає лабіалізацію, назалізацію, підвищену емоційність або, навпаки, пом'якшеність тону, паузи, удаване покашлювання тощо [9, с. 64].

Використання паралінгвістичних і просодичних засобів як маркерів іронічної інтенції мовця є ефективним засобом в усному спілкуванні. Якщо контекст повідомлення недостатній, то використання паралінгвістичних і просодичних сигналів може стати єдиним приводом для надання висловлюванню іронічного змісту. Вираження іронічних засобів в усному міжособистісному спілкуванні має переважно вербально-паралінгвістичний характер, причому вербальним каналом передається псевдоін-

формація, а паралінгвістичним – ключ до розуміння основної інформації.

Художнє мовлення, на відміну від усного спілкування, не є безпосереднім, тобто передбачає часову й просторову дистанцію між комунікантами. Тому паралінгвістичні засоби в художніх текстах відіграють не таку значну роль, хоча також наявні, передаються через авторські коментарі [9, с. 64]. За допомогою іронії Дж.Г. Байрон звертається до різних прошарків суспільства. Поет не закликає змінювати людей і явища, а лише пропонує поглянути на кожного з боку. Для реалізації цієї мети йому в нагоді стає іронія, тому доцільно розглянути окремі типи іронії в поемі.

А. Щербина виділяє сфери функціонування іронії. Іронічний ефект створюється особливостями словесного вираження, що залежить від двопланової побудови контексту та структури думки загалом. Іронія в структурі думки має такі підтипи:

1) власне іронія – невідповідність, суперечність між буквальним смислом і підтекстом. Така несумісність зумовлюється структурою контексту, ситуацією та відповідним інтонаційним оформленням;

2) дотепна іронія – діалектична єдність трьох компонентів: змісту, форми думки та словесної оболонки. До цього типу належать натяк, дотепні асоціації, іронічний парадокс, іронічні тропи тощо;

3) змішані форми іронії, які виникають тоді, коли іронія в структурі думки поєднується з іронією у словесній оболонці. У таких випадках словесні засоби підсилюють, загострюють іронічний ефект, суть якого міститься в змістових зв'язках або в ситуації [8, с. 70–71].

Для творчості Дж.Г. Байрона характерне використання змішаної форми іронії. Письменник переосмислює формально-змістовий доміант міфу. У сюжетному розвитку за допомогою підтипу змішаної форми іронії автор вдається до філософського підтексту. Головний герой опиняється на роздоріжжі. Він шукає сенс у філософських глибинах та особистих переживаннях, адже для нього справжнє щастя – мати можливість жити простим життям у єдності зі своїм народом. Автор висміює абсурдність і безглуздість моральних істин. Іронія в тому, що Дж.Г. Байрон, з одного боку, прославляє бунтарські зусилля людини, а з іншого – деактивує їх шляхом послаблення сили. Наприклад:

«To which his Spirit may oppose
Itself – an equal to all woes –
And a firm will, and a deep sense,
Which even in torture can descry
Its own concentered recompense» [14, с. 51].

У сучасному літературознавстві є також інші класифікації іронії. Наприклад, літературознавець С. Потебня класифікує іронію на два типи – ситуативний і вербальний (асоціативний).

Ситуативна іронія – це неприхований, емоційно забарвлений тип іронії, що виникає внаслідок контрасту між ситуативним контекстом та прямим значенням слова, словосполучення чи речення. Для реалізації цього типу іронії використовуються переважно засоби лексичного й синтаксичного рівнів. Такий тип іронії залежить від лінійного (горизонтального) контексту, який не перевищує меж абзацу (мікро- й макроконтекст). Іронічний тип контексту має двочленну структуру: зображення ситуації та коментування, оцінка її автором чи персонажем твору [9, с. 75].

Асоціативна іронія – прихований, тонкий вид іронії, коли переносні значення реалізуються

In the endurance, and repulse
Of thine impenetrable Spirit,
Which Earth and Heaven could not convulse» [14, с. 51].

Дж.Г. Байрон у поемі «Прометей» залучає також асоціативну іронію. Такий вид іронії пред-

The suffocating sense of woe,
Which speaks but in its loneliness,
And then is jealous lest the sky
Should have a listener, nor will sigh» [14, с. 49].

Висновки і пропозиції. Отже, новаторство Дж.Г. Байрона проявляється в його підході до розкриття традиційного характеру, а саме в тому, як він репрезентує суперечливий внутрішній світ головного героя поеми «Прометей». Міфологічний образ Прометей є уособленням самопожертви заради людства. Звернення до міфу стає для митця вдалим художнім експериментом. Прометейська безстрашна боротьба за свободу пригноблених стала однією з ключових тем творчої спадщини Дж.Г. Байрона. Автор використовує антономазію та різні види іронії, зокрема ситуативну, асоціативну й змішану, які

Та дух бунтарства – не покути –
Найважчі розриває пута,
І волі людської снага,
У муках зрощена, в одчаї,
Надії й віри не втрачає» (переклад
Д. Паламарчука) [3, с. 444].

поступово, нові значення виникають градуально, у міру розгортання тексту. Тому асоціативна іронія реалізується як у макроконтексті, так і в межах мегаконтексту (вертикального контексту). Для актуалізації асоціативної іронії використовуються різні види повтору, цитації, алюзії [9, с. 76].

У поемі «Прометей» Дж.Г. Байрона зустрічаємо обидва типи іронії. Митець ситуативну іронію відтворює за допомогою специфічної стилістичної фігури – гіперболи, яка значно увиразнює авторську думку. Автор у поемі «Прометей» роз'яснює та порівнює палаюче серце Титана-Прометей з вогнем. Вогонь, який горить у його серці, стає невгамовним смолоскипом. Таке вогняне завзяття діє, ніби пальне, що допомагає просуватися вперед:

Завзяття вогнене твоє
Твій гордий дух і непокора,
Що їх і небо не поборе» (переклад
Д. Паламарчука) [3, с. 443].

ставлено в застосуванні звукових повторів, а саме асонансу:

«Душив у грудях, щоб той звук
Не виказав таємних мук,
Знімівши на устах, аж доки
Наглядач неба відлетить» (переклад
Д. Паламарчука) [3, с. 443].

дають змогу розкрити та переосмислити не лише класичний сюжет, а й реалії історичного минулого. Адже саме іронія створює яскраві деталі в поетиці художнього твору, а також сприяє формуванню образів, вираженню авторської оцінки персонажів і власного світогляду поета.

Список використаної літератури:

1. Бабенко В. Логіка культури. Пролегомени до вступу в культурознавство / В. Бабенко. – Полтава : Культуросфера, 2012. – 600 с.
2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX ст. / Т. Бовсунівська. –

- К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.
3. Байрон Дж.Г. Мазепа / Дж.Г. Байрон ; пер. з англ. ; передм. Н. Жлуктенко. – Х. : Фоліо, 2005. – 477 с.
 4. Галич О. Теорія літератури / О. Галич. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.
 5. Дубашинский И. Джордж Гордон Байрон] / И. Дубашинский. – М. : Просвещение, 1985. – 144 с.
 6. Дьяконова Н. Английский романтизм / Н. Дьяконова. – М. : Наука, 1978. – 207 с.
 7. Гражданская З. От Шекспира до Шоу / З. Гражданская. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
 8. Clark H. On the Pretense Theory of Irony / H. Clark, R. Gerrig // Journal of Experimental Psychology. – Washington, 1984. – № 113. – P. 4–18.
 9. Калита О. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : [монографія] / О. Калита. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 238 с.
 10. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007–2008. – Т. 2. – 2008. – 624 с.
 11. Міфи Давньої Греції / авт.-уклад. А. Чічановський. – К. : ВЦ «Грамота», 2004. – 591 с.
 12. Моклиця М. Основи літературознавства / М. Моклиця. – Тернопіль, 2002. – 192 с.
 13. Ференц Н. Основи літературознавства / Н. Ференц. – К., 2011. – 432 с.
 14. The works of Lord Byron. Poetry. Vol. IV. – London : Ernest Hartley Coleridge, 1901. – 580 p.

Рева И. А. Мифопоэтика и типы иронии в поэме «Прометей» Дж. Г. Байрона

В статье проанализирована мифопоэтическая составляющая поэмы «Прометей» Дж.Г. Байрона. Исследованы закономерности иронической модальности и ироничных маркеров в этом произведении английского романтика. Особое внимание уделено категории антономасии. Предлагается классификация разных типов иронии в поэме.

Ключевые слова: мифоцентризм, антономасия, мифологема, собственно ирония, остроумная ирония, смешанная ирония, ситуативная ирония, ассоциативная ирония.

Rewa I. Mythopoetics and types of irony in the poem “Prometheus” by J. G. Byron

The mythopoetic components of the poem “Prometheus” by J. G. Byron are analyzed in the given article. The specifics of ironic modality and ironic markers are investigated in this literary work of the English poet. The main attention is devoted to the category of antonomasia. The author of the article offers classification of irony types in the poem under analysis.

Key words: mythocentrism, antonomase, mythologeme, properly irony, witty irony, mixed irony, situational irony, associative irony.